

Hát mit ki nem fejezhet egy hát?!

A hát-ot még napjainkban is sokan funkció nélküli, fölösleges, tartalmatlan tölteléknek tartják, s elítélik. Ám a hát-ra is igaz az, ami bármely más nyelvi elemre: a szövegtípus, a beszélő és a hallgató viszonya és a mondanivaló célja alapján dönthető csak el, hogy illő-e a használata. A hát megbélyegzésének az egyik oka, hogy az elem gyakran fejez ki bizonytalanságot (*Hát, nem is tudom*), szökeresést (*Hát izé olyan*) és hezitálást (*Hát, ööö, hát*), s ezeket a jellemzőket át szokták vinni a nyelvi elemről a beszélőre, s emiatt általában bizonytalannak, műveletlennek, kis szókincsűnek tartják a hát-ot használókat. Ez a következtetés azonban túlzottan leegyszerűsített. A hát-nak ugyanis a bizonytalanságon és a gondolkodáson kívül számos más használati köre is van. Kifejezhet például nyomatékosítást, jelezheti a mondanivaló folytatását, állhat 'tehát' értelmű következtető kötőszóként és kérdésre adott általános válaszelőző szóként, jelezhet nyilvánvaló információt, de magyarázkodásra, valamint önjavításra is alkalmas. Továbbá jelölheti a beszélőnek a hallgatóhoz, a mondanivalóhoz vagy épp a helyzethez való viszonyulását is, azaz attitűdjelző szerepe is lehet. Ilyen, a hát által kifejezett beszélői attitűd például a harag, a csodálkozás vagy a kételkedés. Ezek mellett képes még a hát a kérdés szónokiasságát is fölerősíteni, valamint udvariassági elemként is használható. Az eddig felsorolt szerepkörökből is jól látszik, hogy igen gazdag jelentésköre van a hát-nak. Vagyis egyértelműen nyelvi babona a *Hát-tal nem kezdünk mondatot!* tiltás. E tiltás ugyanis a közléshelyzettől elvonatkoztatva, általánosságban fogalmaz meg egy olyan előírást, amelynek nincs igazi valóságalapja. A beszélgetések szerkezetét vizsgáló nyelvészeti tudományterület, a diskurzuselemzés az elem funkcióját figyelembe véve már nem is tölteléknek nevezi a hát-ot, valamint a hozzá hasonló szavakat (pl. a *szóval-t*, a *nos-t*, az *ugyé-t*, a *tulajdonképpen-t*), hanem diskurzusjelölőnek. A diskurzusjelölő terminus arra utal, hogy ezek az elemek a diskurzusra vonatkozó információkat jelölnék. Amellett, hogy összekötik a beszélgetés egyes részeit, még különböző többletjelentéseket is tudnak közvetíteni.

Hogy valóban nyelvi babona a hát-hoz kötődő tiltás, arra már a nyelvemlék Lőrincze Lajos is rámutatott. Lőrincze a televízió

Tessék kérdezni – a nyelvész válaszol című telefonos műsorának egyik adásában azt a kérdést kapta, hogy szabad-e mondatot, sőt beszédet hát-tal kezdeni. Az esetet Wacha Imre a *Kvaterkázás* című anekdotagyűjteményében (Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest, 2016) a következőképpen meséli el: „Ma is előttem van a kép, ahogyan Lajos tanár úr válaszolt. Felső testét, meglepett arcát mutatta a kamera: Lőrincze tanár úr kissé felhúzta a vállát, mindkét karját széttárta, szemében, ajkán hamiskás mosollyal megszólalt, kissé elnyújtva az *á* hangot így kezdte válaszát: »Háát, nem is tudom, mit lehetne válaszolni erre a kérdésre!«”

A nyelvhasználat adatai – Lőrincze Lajos véleményével összhangban – azt mutatják, hogy a beszélők előszeretettel használják, sőt kihasználják a hát-nak a sokszínűségét. A hát gyakori alkalmazása nem mai divatjelenség. Nyelvtörténeti forrásokból, hitvitákból, prédikációkból, szépirodalmi művekből, levelekből már régtől fogva vannak adatok rá. A szó azonban az idők során jelentésváltozáson ment keresztül. Kezdetben helyviszonyt fejezett ki, s azt jelentette, hogy 'ott, azon a helyen', majd időviszonyt kezdett el jelölni, s 'akkor' értelemben állt, később pedig következtető logikai viszonyt, azaz 'tehát' jelentést kódolt. A 17. századtól kezdve pedig egyre szaporodnak azok a példák, amelyek a hát diskurzusjelölői szerepkörét mutatják. Még a nagy nyelvújító és nyelvemlék, a fentebb stíl képviselője, Kazinczy Ferenc is használta a hát-ot verseiben (pl. *Hát a való / Úgy summa, mint a test érzékének / Al-boldogságai, melyeket nagyobb / S kisebb mértékben bírhatunk?*), műfordításaiban (pl. *Kedves, szép leány, már hát enyém vagy!*), szépprózájában (pl. *Tekintsük hát végig ezeket a te tanulásidat*), tanulmányaiban (pl. *De hát ha a motió nemcsak más személyben, hanem más nyelven is mondatnék?*) és levelezésében (pl. *Hát azt tudod-e, hogy van az asszonyoknak is kőművesége?*).

Kazinczyt tanulmányozva s az ő szavait kölcsönvéve tehát megállapíthatjuk, hogy nem mindig „üres fecsegés” a hát. Ha a megfelelő helyzetben, a sokféle jelentése közül a situációhoz leginkább illőt kiválasztva alkalmazzuk, akkor akár érzékletesebbé, stílusosabbá is teheti a mondanivalónkat. Ne féljünk hát a hát-tól, hanem inkább tanuljuk meg megfelelően használni!

Schirm Anita

A cikk az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-18-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Olvasólámpa

H. Varga Márta: Változó anyanyelvünk

A szerző, a Károli Gáspár Református Egyetem docense három nyelvészeti monográfia (A magyar fosztó- és tagadóképző, 2006; Formák és funkciók, 2012; A szóalkotás módjai, 2015) után most ismeretterjesztő könyvvel jelentkezik. A kötet alapelveit már a bevezetés tisztázza: a nyelv változó rendszer, és ezt a folyamatos változást egyrészt a nyelv saját törvényei, másrészt a beszélők ösztönös, spontán nyelvalkotó tevékenysége hozzák létre. „A nyelv és a társadalom tehát egymást feltételező módon függenek össze, ezért a nyelvi változások adekvát magyarázatához nemcsak a nyelvi, hanem a társadalmi tényezőket is figyelembe kell venni” (7). Ezt a követelményt a kötet 46 írása példásan meg is valósítja.

A nyelvi változások közül a leglátványosabbak a szókinccset, a frazeológiát és a neveket érintők. A könyv olvasója először valószínűleg az ilyen tárgyú cikkeket futja át: *bankol*, *gyantaszűz*, *kütyüböjt*, *bakancslista*. De a kötet nagyobbik része a nyelvi rendszernek ennél mélyebb rétegeivel, a fonológiai, szóalakítási és mondattani jelenségekkel foglalkozik. A nyelvész olvasó számára ezek nyújtják a legtöbb újdonságot.

A szerző az egyes írásokat nem tárgyköri csoportokba osztotta, hanem – egy kissé szokatlan megoldást választva – a cikkek címének betűrendjében közli. Ez talán megkönnyíti a könyvben való keresést (az ilyen műveket általában nem egyfolytában szoktuk olvasni, hanem a cikkek közül szemelgetve). Emellett a kötetnek betűrendes tárgymutatója is van, így a témák közötti tájékozódás két-szeresen is biztosítva van.

Nem kívánom eltitkolni, hogy H. Varga Mártának ezeket az írásait nem most olvastam első ízben, hanem az Édes Anyanyelvünk egyik szerkesztőjeként az évek során folyamatosan találkoztam és foglalkoztam velük. (A foglalkozáson az értendő, hogy a szerkesztés során adódó legkisebb változtatásokat is megbeszéltem, „leleveztem” a szerzővel, egészen addig, amíg a megoldás mindkétünk számára kielégítőnek bizonyult.) Most, a cikkek újraolvasása során mégis meglepetés ért, mégpedig kellemes meglepetés: ezek az írások így együtt olvasva valahogy még jobbak, mint korábban egyenként, mert egymást erősítik, támogatják, értelmezik.

A szerző a nyelvemlék cikkek általános gyakorlatához képest merészebben él a tudományos terminológia és jelölésmód eszközeivel, például ilyen grammatikai szimbólumokat használ: *-hOz* (= *-hoz*, *-hez*, *-höz*), *-(A)t(A)lAn* (= *-tlan*, *-tlen*, *-atlan*, *-etlen*). Szerkesztőként annak idején ezeket a laikus olvasókat talán megriasztó rövidítéseket feloldottam, most látom, hogy H. Varga Márta többségüket a kötetbe rendezés során visszaállította. Ezt nem kifogásként említem, hiszen magam sem szoktam elfogadni minden lektori kívánságot. Ráadásul a szerző külön listát is mellékel ezekről a szimbólumokról (149–150), így a nem nyelvész olvasónak sem lehet oka panaszra.

Betetszikel, *beimádomoz*, *behüház* és társaik, *Tényekes?*, *Kivilágos-kivirradtig*. Mik ezek? Olyan cikkek, amelyek nincsenek benne a könyvben, mert a szerző a kötet lezárása után fejezte be őket. (Azóta már meg is jelentek folyóiratunkban.) H. Varga Márta tehát megkezdte következő nyelvemlék könyvének írását. 5–10–12 év, és összegyűlhet egy újabb kötetre való. Milyen jó lenne, ha azt is én ismertethetném! (*H. Varga Márta: Változó anyanyelvünk. Írások a magyar nyelvről. Az Ékesszólás Kiskönyvtára, 64. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2019, 153 oldal.*)

Kemény Gábor